

RUS İŞGALİNE KADAR BÜYÜK CÜZ KAZAKLARININ SİYASİ DURUMU THE POLITICAL SITUATION OF THE GREAT HORDE KAZAKHS UP TO THE RUSSIAN INVASION

Muhittin KAVIK

*Bakü Devlet Üniversitesi, Umumi Tarih Doktora Programı, ORCID ID: 0000-0003-2593-4734,
muhittinkavk20@gmail.com*

Özet

Yersiz yurtsuz halk ve paralı asker manasındaki “Kazak” sözü, XV. yüzyıldan itibaren bir halk adı olarak karşımıza çıkıyor. Günümüzdeki Kazak coğrafyasında, Ebulhayr Han liderliğinde kurulmaya çalışılan Özbek Hanlığı’ndan ayrılan gruplar, kısa sürede Kazak halkını ortaya çıkardı. Kazaklar, Türk boyları ve onlara katılan Moğol grupların birleşmesi ile 1465 yılında Kazak Hanlığı’nı kurdular. Cüzlerin nasıl ve ne zaman kurulduğu meselesi, Kazak tarihinin aydınlatılmayan konusu olarak kalmaktadır. Kazakların siyasi teşkilatlanmasına göre: Batı Kazakistan’da Küçük Cüz; Orta ve Doğu Kazakistan’da Orta Cüz ve Güney ve Güneydoğu Kazakistan’da da Büyük Cüz mevcut idi. Kazak tarihi araştırmacıları, konuyu ele alırken daha çok Küçük ve Orta Cüzleri ele almaktadırlar. Büyük Cüz’de ise Rus işgaline kadar olan tarihinde, Jolbars Han (1720-1739) dışında bir han olup olmadığı belli değildir. Ayrıca, güçlü doğu komşuları olan Cungarların baskısı ve Cüz üzerinde hakimiyetleri vardı. Büyük Cüz, bu sebeplerle yakın ilişkileri olan Küçük ve Orta Cüzlerin dışında, komşularının hakimiyetinde kaldı.

Makalede Kazak tarihinin önemli bir parçası olan Büyük Cüz’ün Rus işgaline maruz kalmasına kadar tarihi ele alındı. Bu dönem, kaynaklarda Kazak Cüzlerinden ilk bahsedildiği kabul edilen 1569 yılından 1845 yılına kadar olan zamanı kapsar. Büyük Cüz, 1845 yılına kadar önce bağımsız olduğu dönem; Cungar hücumları ve bu hücumlar neticesinde kurulan Cungar hakimiyeti; Çin hakimiyeti; Orta Cüz Hanı Abilay Han’ın nüfuzu ve Taşkent ve Hokand hanlıklarının hakimiyet kurma sahası oldu.

Anahtar kelimeler: Kazaklar, Büyük Cüz Kazakları, Jolbar Han, Abilay Han, Cungarlar.

Abstract

The word "Kazakh", meaning homeless and mercenaries, has been used as a people name since the XVth century. In today's Kazakh geography, the groups that left the Uzbek Khanate, which was tried to be established under the leadership of Abulkhair Khan, revealed the Kazakh people in a short time. Kazakhs established the Kazakh Khanate in 1465 with the unification of the Turkish tribes and the Mongolian groups that joined them. The issue of how and when the hordes was established remains an unexplained subject in Kazakh history. According to the political organization of the Kazakhs: Smallest Horde in Western Kazakhstan; there were Middle Horde in Central and East Kazakhstan and Great Horde in South and Southeast lands. Kazakh historical researchers mostly deal with the Smallest and Middle Hordes when they deal with the subject. It is not clear whether there was a khan other than Jolbars Khan (1720-1739) in the history up to the Russian occupation in Great Horde. They also had the oppression of their powerful eastern neighbors, the Jongars, and their dominance over the Horde. For these reasons, the Great Horde remained under the rule of its neighbors, except for the Smallest and Middle Hordes, which had close relations.

In the article, the history of the Great Horde, which is an important part of Kazakh history, until its exposure to the Russian occupation was discussed. This period covers the period from 1569 to 1845, which is the first mention of Kazakh Hordes in the sources. Great Horde until 1845, the period when it was independent; Jongar attacks and the Jongar domination established because of these attacks; Chinese domination; Middle Horde Khan Abilay Khan's influence and it became the domain of dominion to the Tashkent and Kokand khanates.

Key words: Kazakhs, Great Horde’s Kazakhs, Jolbars Khan, Abilay Khan, Jongars.

Günümüzdeki Kazakistan topraklarına hâkim olan Gök Ordanın Altın Orda hanı Özbek Han tarafından dağıtılması ile, bölgede etnik süreçler başladı. Altın Orda Hanlığı, doğudaki topraklarında hakimiyetini

kaybettikten sonra Ebulhayr Han liderliğinde, Özbek Hanlığı kuruldu (1428). Ebulhayr Han, hakimiyeti altındaki topraklarda yaşayan bütün boyları, kendi liderliğinde birleştirmeye çalıştı. Kazakistan coğrafyasında yaşayan boylar, Ebulhayr Han'ın çabalarına rağmen ona itaat etmiyorlardı. Özbek Hanlığı dahilindeki esas kırılma, 1447 yılındaki Oyrad mağlubiyeti oldu. Ebulhayr'ın mağlubiyeti neticesinde ileride Kazak halkını ortaya çıkaracak olan boylar ve gruplar Canibek ve Kerey hanların idaresinde Yedisu bölgesine göç ettiler. Canibek ve Kerey, Yedisu bölgesinde Moğul Hanı Esenbuga hakimiyetinde kendi devletlerini kurdular. Kazaklar, Özbeklerin Maverünnehir'e göç etmesi ile onlardan boşalan toprakları ele geçirdiler. 1465 yılında kurulan hanlık ve halkı "Özbek – Kazak", "Kırgız – Kazak", "Kazak" etnik adları ile anıldılar (Togan 1981: 157 – Muxtarova 2010: 387).

Kazaklar, kendi hanlıklarını kurduktan sonra muhtemelen geniş toprakların idaresini kolaylaştırmak için "Cüz" teşkilatını oluşturdular. Kazak Cüz idarecilik teşkilatına göre batıdan doğuya doğru: Batı Kazakistan'da Küçük Cüz, Orta ve Doğu Kazakistan'da Orta Cüz, Güney ve Güneydoğu Kazakistan'da Büyük Cüz mevcut idi. Yerel idarecilik olan cüzler, güçlü merkezi hakimiyet kurabilen Kasım (1511-1521), Haknazar (1537-1580), Tevekel (1586-1598) ve Tevke (1690-1718) hanlar dönemlerinde önemini kaybetti. Fakat cüzler, güçlü merkezi hakimiyet kurmayı başaramayan hanlar dönemlerinde idarecilik önemlerini arttırdılar. Adlarının sıraladığımız hanların kurduğu merkezi hakimiyet, onların ölümü ile yıkıldı. Kazak halkı, merkezi hakimiyet kuramayan hanlar dönemlerinde, Ulu hanlık olan Kazak hanlığı yerinde kalmakla beraber halk, yerel idareciler olan cüz idarecilerine bağlı kaldılar.

Kazakların Güney ve Güneydoğu topraklarını kapsayan Büyük Cüz'ün merkezi, Yedisu bölgesiydi. Tevekel Han, uzun mücadeleler sonucunda Buhara Hanlığı'ndan aldığı Taşkent ile Cüzün merkezi buraya taşındı (1598). Kazaklardaki Cüz idarecilik sisteminin ne zaman ve nasıl kurulduğu malum olmamasına rağmen birçok araştırmacı önce cüzlerin kurulduğunu daha sonra muhtemelen düşmanlara karşı ortak hareket edebilmek için merkezi hanlığın yanı sıra Ulu hanlığın kurulduğu fikrini ileri sürerler (Saray 2014: 92).

Büyük Cüz'e tabi olan boyların sayısı 11'dir. Bunlar: Üysin (Usun), Kanglı, Duğlat ve Celayir dört ana boy olmakla beraber Alfan, Suan, İsti, Sirgeli, Oşaktı, Çapraştı ve Çanışkılıdır. Bu boylardan Üysin ve Kanglı boyları, en eski dönemlerden itibaren Türk coğrafyasının farklı yerlerinde adı bilinen kadim boylardır. Duğlat ve Celayir boyları hakkında Orta çağ kaynaklarında malumat vardır (Yorulmaz 2013: 13-16). Diğer boylar, muhtemelen zamanla dört büyük boydan ortaya çıktı.

Kazak Hanlığının ilk kurulduğu yer olan Yedisu arazisi merkez olmakla Almatı, Talas, Çimkent ve daha sonra ele geçirilen Taşkent Büyük Cüz'ün arazileridir. Yukarıda kaydettiğimiz gibi Tevekel Han'ın Taşkent'i ele geçirmesi ile Cüz'ün merkezi, buraya taşındı (Yorulmaz 2013: 15). Ne zaman kurulduğu malum olmayan Büyük Cüz'ün adı kaynaklarda ilk defa 1616 yılında geçtiği kabul edilir. Bu kabule göre: Sibiry'a'da Ruslar ile barış yapan Kalmuklar, zaman kaybetmeden Büyük Cüz'e hücum etti (1616). Büyük Cüz idarecilerinin mücadeleye devam etmesine rağmen Yedisu'da sembolik de olsa Kalmuk hakimiyeti dönemi yaşandı (Klyashtorniy: Sultanov 2004: 311). Fakat yeni araştırmalar neticesinde Büyük Cüz'ün adının ilk geçtiği kaynak olarak 1585 tarihli bir belge ortaya çıkarılmıştır. Bu belgeye göre, Kazak Büyük Ordası'ndan (Cüz) Kazak prensleri ve Haknazar Han'ın oğulları, Astarhan'a gelmiştir. Ayrıca 1569 tarihli belgede "Kazak Ordaları" şeklinde çoğul ifade vardır. Yani Kazak Cüzlerinin kurulması daha önceki tarihlerde olduğunu kaydedebiliriz (Doğan 2021: 26).

1616 yılındaki Kazak-Kalmuk savaşı ve 1585 yılındaki malumatlardan sonra kaynaklarda bilgi olmayan Büyük Cüzde, 1720 yılında han olan Jolbars Han'dan önceki hanların adları da bilinmiyor. Bu durumun esas sebebi Kazaklar'da hanlığın her zaman babadan oğula değil, seçim ile iktidarı elde ettiklerine göre olabilir. Ayrıca Jolbars Han'dan sonra hakimiyeti ele alan hanların da adları bilinmiyor. Büyük Cüz'de bu durumun ortaya çıkmasında, komşularının sürekli hücumuna maruz kalmaları ve onların hakimiyetini kabul etmek mecburiyetinde olmaları ile açıklaya biliriz. Ayrıca, Rus Devlet Adamı A. İ. Tevkelev, Büyük Cüz'de 1748 yılında han olmadığını kaydeder (Yorulmaz 2013: s. 14).

XVIII. yüzyılda Büyük Cüz Kazaklarının kaderi doğu komşuları olan Cungarların askeri faaliyetlerine bağlı oldu. Cungar Hanlığı, 1635 yılında kuruldu ve bu tarihten itibaren batı istikametinde, yani Kazaklar üzerine hücum etmeye başladılar. Yıllarca devam eden Kazak-Cungar mücadelelerinde, iki taraf birbirine üstünlük kuramadı. Cungarlar, Galdan Han'ın döneminde, 1690 yılından itibaren Kazaklara üstünlük kurmaya başladılar. 1697 yılında Cungar hanı olan Tseren Rabdan, doğu ve güney sınırlarındaki savaşları galibiyetle neticelendirip, yönünü batıya Kazaklara çevirdi. Tseren'in etkili hücumları neticesinde başta Büyük Cüz olmakla Orta Cüzü de zor duruma düşürdü. Büyük Cüz

toprakları birkaç defa Cungar hücumuna maruz kaldı. 1723 yılında yaşanan kıtlık sebebi ile Cungar beyleri Kazaklara ani baskın ederek, bütün toprakları ele geçirmek istediler. Cungar beyleri, amaçlarını Tseren'e kabul ettirip, yedi ayrı ordu ile hücum etmelerine rağmen Kazak topraklarını tamamen işgal edemediler. Fakat Büyük Cüz, Cungar hakimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Cungar işgalinden kaçan Büyük Cüz ve Orta Cüz'ün doğusundaki Kazaklar, Küçük Cüz'e ve Hive Hanlığı'nın kuzeyine göç ettiler. Kazak tarihine "Aktaban Şubırındı" adı ile geçen 1723 yılındaki Kazak-Cungar savaşlarında, Kazaklar çok sayıda insan kaybı yaşadılar (Yorulmaz 2016: 461). 1723 yılındaki Kazak-Cungar savaşı ve sonrasında cüzler arasında en kötü duruma düşen Büyük Cüz oldu. Artık Büyük Cüz Kazaklarının yaşadığı topraklar Cungarların eline geçti, Kazaklar ise öldürüldü veya göç ettiler. Göç etmeyip yerinde kalan Kazaklar ise küçülen topraklarında yaşamaya mecbur oldular.

Felaket yılları yaşayan Kazaklar, 1726 yılındaki Ordabaşı kurultayında bütün askeri kuvvetlerini toplayıp, Cungarlara karşı hücumla başlama kararı aldılar. Yaklaşık dört yıl devam eden Kazak hücumu neticesinde, Cungarlar Orta Cüz topraklarından çıkarıldı. Büyük Cüz, bağımsızlığına yeniden kavuştu, fakat Cungar tehlikesi devam etmekte idi. Büyük Cüz'deki Cungar tehlikesini devam ettiren durum, 1726 Bulantı ve 1729 Anırakay savaşlarında mağlup olmalarına rağmen askeri kuvvetlerinin büyük bir kısmını korumayı başarmaları idi. Ayrıca yok edilemeyen Cungar ordusu, vakit kaybetmeden Kazak hücumlarına hazırlanmaya başladı (История 2011: 224, 226 – Yorulmaz 2013: 39). Cungarların Büyük Cüz'ü ele geçirme çabaları boşuna değildir. Büyük Cüz toprakları, bol su kaynakları ve geniş otlak arazilerin olmasının yanında Taşkent gibi zengin ticaret merkezine sahip idi. Bu sebeple Kazaklar gibi ekonomisi göçeri hayvancılığa dayanan Cungarlar için Büyük Cüz topraklarını ele geçirmek önemliydi. Kazakların güneydoğu arazileri olan yani Büyük Cüz'deki Kazak-Cungar savaşlarının esas sebebi otlakları ele geçirmekti (Klyashtorny – Sultanov 2004: 315).

Kazaklar, 1730 yılında Polad Han'ın ölümü ile hanlık seçimi için kurultay toplandı. Kurultayda herkesin kabul edeceği bir han seçilmediği gibi hanlık iddiasında olanlar kendi arazilerine çekilip, kendilerini han ilan ettiler. Böylece 1730 yılında Kazak Hanlığı dönemi bitti ve birbirinden bağımsız cüzlerin dönemi başladı. Birbirinden tamamen bağımsız olan cüzlerde: Küçük Cüz'de Ebulhayr Han, Orta Cüz'de Semeke Han ve Büyük Cüz'de de Jolbars Han hakimiyette idi. Büyük Cüz 1729 yılındaki Cungarlara karşı kazanılan Anırakay galibiyetinden sonra bağımsızlığına kavuşmuştu, fakat 1730 yılının ortalarında yeniden Cungar hakimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kaldı (Yorulmaz 2016: 461). Aslında Kazaklar, Cungarlara karşı daha fazla asker çıkarabilecek durumda idi. 1726-1729 yıllarındaki gibi birlik halinde hareket edebilseler, Cungar tehlikesini bertaraf edebilirdi. Fakat Kazakların birlik halinde olmaması ve Cungarlara karşı küçük askeri birlikler ile hücum etmeleri, onlara üstün bir galibiyet kazandırmıyordu (Иакинфомъ 1854: 198).

Küçük Cüz 1731 yılında, Orta Cüz'de daha önce sözde kalsa da 1740 yılından itibaren Çarlık Rusya'sının hakimiyetini kabul ettiler (Mehdiyeva 2010: 16). 1734 yılında Küçük Cüz Hanı Ebulhayr Han'ın Rusya'ya gönderdiği elçilik heyetine Büyük Cüz'den de biyeler (Biy: Halk arasındaki anlaşmazlıkları çözen, sözüne itimat edilen halk arasından seçilmiş kişiler) katıldı. Bu biyeler, Büyük Cüz Hanı Jolbars Han'ın elçileri değildi. Biyeler, Ebulhayr Han'ın kendisini Rusya'ya bütün cüzlerin hanı gibi göstermek istemesi neticesinde katıldılar. Jolbars Han, 1738 yılında Küçük ve Orta cüzler gibi ticari imtiyazlar elde etmek için elçilerini Rusya'ya gönderdi. Cungarlar, Jobars Han'ın Rusya ile ticaret amacıyla olsa bile ilişki kurmasına karşı çıktılar. Neticede Jolbars Han'ı cezalandırmak isteyen Cungarlar, Büyük Cüz'e yeniden hücum etti. Cungarlar, bu dönemde Büyük Cüz topraklarını, kendi toprakları gibi benimsediler (Valixanov 2015: 170). 1739 yılında Jolbars Han öldürüldü ve ondan sonra Büyük Cüz'de başka bir han, hakimiyette olmadı. 1720 yılından Büyük Cüz hanı olan jolbars Han, bazı kaynaklara göre Küçük Cüz Hanı Ebulhayr Han'ın öz kardeşi idi ve Taşkent'te hüküm sürdüğünden en meşhur Kazak hanı idi (Yorulmaz 2013: 14).

1740 yılında Kazak tarihinde önemli rol oynayan Abilay ortaya çıktı. Abilay, 1734 yılında ölen Semeke Han'ın yerine geçen Ebulmambet Han ile Orta Cüz'ün idareciliği ele aldı. Abilay, Ebulmambet Han ile beraber 1740 yılında Rusya'nın; 1741 yılında da Cungarların hakimiyetini kabul etti. Abilay, 1745 yılında başlayan Cungar taht kavgalarında faal rol oynadı. Abilayın dahil olduğu Cungar taht kavgaları neticesinde, Cungarlar Çin işgaline maruz kalarak, tarih sahnesinden silindiler. Büyük Cüz Kazakları, Cungar taht kavgası döneminde Abilay ile hareket ettiler. Büyük Cüz, Cungar Hanlığı'nın tarih sahnesinden silinmesi ile Çin hakimiyetine geçti. Fakat Çin hakimiyeti, daha çok Cüz'ün doğu arazilerinde hissedilirdi (Valixanov 2015: 41). Kazak topraklarında Cungar hakimiyetinin en çok

hissedildiği Büyük Cüz'ün eski merkezi Yedisu'da Budist Cungarlar sebebi ile İslamiyet yok edildi. Yedisu'yu kendi toprakları gibi benimseyen Cungarların Çin işgaline maruz kalması ile Cungarlara göre zayıf olan Çin hakimiyeti dönemi başladı. Böylece İslamiyet, Yedisu'ya yeniden göç eden Kazaklar ve Kırgızlarla yeniden yayıldı (Barthold 1977: 140). Büyük Cüz'ün batı toprakları ise kısa müddet bağımsız kaldıktan sonra Abilay'ın hakimiyetine geçti. 1760 yılında Küçük Cüz Hanı Nurali Han'ın baskısından kaçan bir grup Karakalpak, Büyük Cüz topraklarına göç etti. Çiftçi olan Karakalpaklar sebebi ile Büyük Cüz'ün çiftçi nüfusu arttı (Левшин 1996: 176). 1771 yılında Orta Cüz hanı seçilen Abilay, bütün Kazakları kendi hakimiyeti altında toplayarak, merkezi hanlık kurmak istiyordu. Abilay, hakimiyeti altındaki toprakları genişletme siyasetini devam ettirdi ve Büyük Cüz topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdi. Abilay, Büyük Cüz'den daha güneye, Kazaklara karşı yağma faaliyetinde olan Kırgızlara hücum etti. Ablayın Kırgızlara hücumu çok kanlı neticelendi. Bazı Kırgız uruqları kılıçtan geçirildi. Abilay, Orta Cüz Hanı olsa da Büyük Cüz onun hakimiyetinde idi. Büyük Cüz Kazakları, kendilerinden birini han seçemediği için Abilay'a müracaat ederek, Cüz'ün idaresi için sultan (Kazaklarda şehzade) tayin etmesi talep ettiler. Abilay Han, Büyük Cüz Kazaklarının müracaatını kabul ederek, oğlu Adil Sultan'ı onların idarecisi olarak tayin etti (Valixanov 2015: 41).

1771 yılında İdil Kamukları, ana vatanları olan Cungarya'ya göç etmek için yola çıktılar. İdil Kalmukları, yol boyunca Küçük Cüz Hanı Nurali ve Orta Cüz Hanı Abilay ile savaştılar. Kalmuklar, Balkaş Gölü'nün kuzeyinde dinlenmek için durduklarında yine Nurali ve Abilay hanlar tarafında kuşatma altına alındılar. Ani hücum ile Kazak kuşatmasını yarmakta başarılı olan Kalmuklar, iki gruba ayrılarak yollarına devam ettiler. Bir grup Orta Cüz topraklarından doğuya hareket etti ve Kazak topraklarından çıkıncaya kadar Kazak takibine maruz kaldılar. Diğer grup güneye yönelerek, Büyük Cüz topraklarına girdi. Kalmuklar, Büyük Cüz sultanlarından Erali ile anlaşmaya çalıştı. Fakat Erali, Kalmuklar ile savaşıp, onları yağmalamak istiyordu. Kalmuklar, güçlü Kazak hanları ile savaşarak Büyük Cüz'e gelmelerine rağmen, askeri bakımdan Erali'den kuvvetliyidiler. Bu sebeple Erali, Büyük Cüz Kazaklarına çoklu ganimet vaat ederek, askeri bakımdan güçlenmeye çalıştı. Ayrıca akıllı hareket eden Erali, Kalmukların Büyük Cüz'e girmesi ile hemen savaşmağa başlamadı. Erali, Kalmuklar ile müzakere ederek, onların ganimetleri bırakarak, Cüz'den geçebileceklerine ve Cungarya'ya gidebileceklerine dair söz verdi. Kalmuklar, birkaç defa savaşmışlardı ve yorgun durumdaydılar. Bu sebeple onlar, Erali'nin isteğini kabul ettiler. Erali, gece baskını ile Kalmukları kılıçtan geçirme planı vardı. Erali, planını uygulasa da Kalmukları mağlup edemedi. Kalmuklar, Kazak topraklarından çıkıp, Kırgız topraklarına girdiler. Kalmuklar, bu defa Kırgızlar ile savaşmaya başladı (Левшин 1996: 175). Abilay Han'ın 1781 yılındaki ölümü ile Orta Cüz'de karışıklık dönemi başladı. Abilay'ın yerine han seçilen Veli Han, babasının kurduğu nizamı koruyamadı. Büyük Cüz, bu dönemde hakimiyette han olmadığı için yeni siyasi güç aramaya başladı. 1784 yılında Taşkent hâkimi Yunus Hoca, kendi hanlığını ilan etti. Yunus Hoca, Taşkent halkına soyguna varan faaliyetleri olan Büyük Cüz Kazakları ile mücadele etti, fakat onları bütünü ile kendi hakimiyeti altına almayı başaramadı. Büyük Cüz Kazaklarının çoğu bu dönemde Orta Cüz topraklarına göç etti. Hokand Hanı Alim Han'a mağlup olan Yunus Hoca'nın Büyük Cüz üzerindeki tesiri azaldı. Yunus Hoca'nın ölümü ile yerine oğlu Sultan Hoca geçti. Sultan Hoca döneminde, Taşkent bütünü ile Hokand hakimiyetine geçti (Muhammedcanov 2011: 147).

Büyük Cüz üzerinde yeni siyasi güç olan Hokand Hanlığı, 1814 yılında bütün cüze hakim oldu. Hokandlıların askeri kaleler inşa ettiği Büyük Cüz'de, Kazaklar ile Hokandlılar arasında çıkan vergi toplama meselesi sebebi ile Kazakların bir kısmı Çin'e göç etti. Büyük Cüz'ün kuzeyinde, Abilay Han neslinden Süyük Sultan, bağımsızlığını korudu. Süyük Sultan'ın bağımsızlığını koruması ve Çin'e göç eden Kazaklar sebebi ile Hokand hakimiyetindeki Kazak ahali azaldı. Ayrıca Büyük Cüz'de idareci olan Tugum Sultan, 100 çadırılık ahali ile 1794 yılında Rusya hakimiyetini kabul etmişti. Hokand'dan bağımsız olan Süyük Sultan 1819 yılında Rusya hakimiyetini kabul etti (Левшин 1996: 177 - Mehdiyeva 2010: 27).

Netice olarak 1822 yılında Orta Cüz'ü, 1824 yılında da Küçük Cüz'ü işgal eden Çarlık Rusyası, Büyük Cüz'de kaleler inşa etmeye başladı. 1845 yılında Verniy (Almatı) kalesinin inşa edilmesi ile Büyük Cüz'da, Rus işgali büyük ölçüde tamamlandı. Böylece, 1730 yılında başlayan Kazak cüzlerinin Çarlık Rusyası tarafından işgali dönemi neticelendi.

1715 yılında Tevke Han'ın ölümü ile merkezi hanlığın zayıfladığı Kazaklarda, 1730 yılından itibaren tarih, Kazak Hanlığı tarihi değil, Kazak Cüzlerinin tarihidir. Kazakların ne zaman kurulduğu malum

olmayan siyasi-askeri teşkilatının bir parçası olan Büyük Cüz'ün siyasi tarihi, XVIII. yüzyılın 20'nci yıllarına kadar bilgiye sahip değiliz. Büyük Cüz, 1720 yılında hakimiyetini kuran Jolbars Han ile birkaç yıl bağımsız oldu. Fakat 1723 yılındaki Cungar hücumu ile bağımsızlığını kaybederek, Cungarlara tabi oldu. 1729 yılındaki Anırakay galibiyeti ile bağımsız olan Büyük Cüz, 1730 yılında yeniden Cungar hakimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kaldı. 1730'lu yılların ortalarında zayıflayan Cungar hücumları neticesinde, bağımsız hareket etmeye başlayan Jolbars Han, 1738 yılında bütünüyle Cungar hakimiyetini kabul etti. Büyük Cüz, 1738-1758 yılları arasında Cungar Hanlığı'nın hakimiyetinde kaldı. Büyük Cüz, 1758 yılında Cungarların Çin işgaline maruz kalması ile Çin hakimiyetine geçti. 1758-1784 yılları arasında Çin hakimiyetinde olan Büyük Cüz'da, esas hakimiyet Orta Cüz idarecisi Abilay'da idi. Büyük Cüz, 1781 yılında Abilay'ın ölümü ile Taşkent hâkimi Yunus Hoca'nın hakimiyet bölgesi oldu. Kendi halkından han çıkaramayan Büyük Cüz, XIX. Yüzyılın başlarında Hokand Hanlığı hakimiyetini kabul etti. Büyük Cüz, 1822 yılında Orta Cüz'ü işgal eden Rusya ile komşu oldu. Bu dönemde cüzün idarecisi olan sultanlar, bağımsızlığı korumaya çalışsalar da zamanla Rusya'nın hakimiyetini kabul ettiler. Büyük Cüz'de Hokandlılara karşı kaleler inşa eden Rusya, onları mağlup etmeyi başardı. Böylece Büyük Cüz, 1845 yılında Verniy kalesinin inşasından itibaren Rusya toprağı kabul edildi.

KAYNAKÇA

- Barthold, W. (1977). *Kalmuklar*. МEB İA. С. VI, İstanbul: Milli Eğitim basımevi, s. 140 – 141.
- Doğan, O. (2021). *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*. Ankara: TTK.
- История Казахской ССР с Древнейших Времен до наших Дней*. 3-е изд. (2011). Алматы.
- Иакинфомь, М. (1854). *Исторические Обзорные Ойратов Или Калмыковъ С XV Столетия До Настоящаго Времени*. Санктпетербург: Министерство внутренних дел.
- Klyashtorny S. G., Sultanov T. İ. (2004). *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*. Çeviren: D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge yayınları.
- Левшин, А. И. (1996). *Описание Кургиз – Казачьих, или Кургиз – Кайсацких, Орд и Стеней*. Алматы: Санат.
- Mehtiyeva, N. C. (2010). *Türk Xalqlarının Tarixi – Yeni Dövr / XIX–XX Əsrin Əvvəlləri / Dərslik*. Bakü: Adiloğlu.
- Muhammedcanov, A. (2011). *Taşkent*. TDV İA, С. XL, İstanbul: TDV, s. 145-148.
- Muxtarova, Ə. İ. (2010). *Türk Xalqlarının Tarixi (Qədim Dövr Və Orta Əsrlər)*. Bakı: Adiloğlu nəşriyyat.
- Saray, M. (2014). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: TTK.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun yayınları. 1981, 695 s.
- Yorulmaz, O. (2013). *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*. Ankara: TTK.
- Yorulmaz, O. (2016). *Kazaklar ve Kazak Hanlığı*. Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları, Editörler: Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken neşriyat.
- Valixanov, Ç. Ç. (2015). *Ablay*. Qazax xanlığının mənbəyi, ənənəsi, irsi, məqalələr toplusu. Bakü: Şərq - Qərb nəşriyyat evi, s. 37 – 42.